

50 JAAR POKROF
50 JAAR POKROF
50 JAAR POKROF

JAARGANG 50
NUMMER 1

JANUARI-FEBRUARI 2003

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

POKROF

*Twee Suryoye-jongens in Hassake.
Foto: Jan Schukkink.*

Paradijs niet langer tussen Tigris en Eufraat

Mondialisering van de Suryoye-gemeenschap

Door migratie, waarbij reeds gemigreerde verwanten in het westen als bruggenhoofd functioneren, vertakt de Syrisch-orthodoxe gemeenschap zich mondiaal. Met geld dat wordt verdiend in het westen, wordt geïnvesteerd in Syrië om daardoor makkelijker terug te kunnen keren in de toekomst. De verwanten in het westen zijn de levensverzekering voor de achterblijvers. Jan Schukkink, antropoloog, beschrijft de mondialisering van de Syrisch-orthodoxe gemeenschap. Hij reisde eind 2002 naar Syrië en sprak met Syrisch-orthodoxen oftewel Suryoye in Damascus, Qamishli en Aleppo.

Onderweg van het vliegveld van Damascus naar het klooster in Ma'arat Saydnaya leren we in de auto Gabi kennen. Hij vertrekt over een week naar Hengelo. Hij is tandarts en afgelopen zomer in Syrië getrouwd met een in Nederland wonende Syrisch-orthodoxe vrouw. Zijn vrouw is 28 en heeft in Nederland de huwelijksboot gemist. Ze heeft gestudeerd, heeft een goede baan en al haar leeftijdgenoten zijn inmiddels getrouwd. Een huwelijk met een gevestigde Nederlander was een brug te ver en

zou veel weerstand in de familie oproepen. Zo raakte ze aangewezene op een partner uit Syrië. Gekscherend spreken Nederlandse Suryoye-jongeren over de 'Edah': het filiaal in Syrië waar je een huwelijkspartner kunt vinden. Geen eerste keus, maar niet te duur en toch goed.

Internationale huwelijksmarkt

In Syrië is de belangstelling voor een Europese partner groot. Door allerlei ontwikkelingen, twijfel aan de toekomst in Syrië

en hoge verwachtingen ten opzichte van Europa, wordt de huwelijksleeftijd uitgesteld. De Syrische jeugd past de westerse levensstandaard toe op haar eigen toekomstverwachtingen. Voordat de huwelijksdag kan aanbreken moeten een baan en een huis worden gevonden en moet er veel geld zijn. De chauffeur die ons rondrijdt in Damascus is niet getrouwd. Hij kan het zich nog niet veroorloven. Het leven is duur in Syrië met een modaal maandsalaris rond € 100.

In Noord-oost-Syrië verlaten Suryoye de dorpen en trekken naar Qamishli, een grote provincieplaats. In de dorpen is weinig onderwijs en werk. In Qamishli zijn particuliere scholen van de Syrisch-orthodoxe Kerk. De woningmarkt echter kan het tempo waarin families naar Qamishli vertrekken niet bijhou-

Suryoye-kinderen in typisch Damasceens straatbeeld. Foto: Jan Schukking.

den. De belangrijke banen zijn bezet door Suryoye die er langer wonen, in grote appartementencomplexen: de ouders op de begane grond en hun zonen met hun gezinnen op de hoger gelegen verdiepingen. De Suryoye-gemeenschap kent een hiërarchie van gevestigden en buitenstaanders. Zij wedijveren met elkaar om woningen en banen.

Door deze ontgroening van het platteland wordt de positie van de Suryoye-bevolking zwakker. Het zijn vaak ontheemde Koerden die de opengevallen plaatsen innemen. Suryoye-leiders zijn bang dat in Noord-oost-Syrië een herhaling dreigt van het drama in Tur Abdin, (Zuid-oost-Turkije), waar het vertrek van Suryoye leidde tot de intocht van verdreven Koerden. Waarna de paniek onder de Suryoye toenam en ook de laatste christenen vertrokken.

Minderheden over grenzen

Naast de krimpende toekomst-kansen ervaren de christenen in Syrië een sterke psychische druk. Ondanks, of misschien wel

dankzij, hun vaak redelijk welvarende positie voelen ze zich als christelijke minderheid temidden van de moslimbevolking kwetsbaar. Als reactie op hun minderheidspositie hebben ze altijd gestreefd naar bezit van geld, woningen en bedrijven en hebben ze hoge ambities aan de dag gelegd in het onderwijs.

Minderheden moeten zich altijd sterken en coalities met andere groepen sluiten om maatschappelijk te overleven. Suryoye ervaren het contrast, dit verschil in cultuur en mentaliteit met de omringende meerderheid, sterk. Door de huidige ontwikkelingen rond Irak zijn ze extra op hun hoede. Als het werkelijk komt tot een gewapend treffen tussen het westen en Irak, vrezende de Suryoye in Syrië voor hun positie. Zal de meerderheid van de bevolking van Syrië hen niet gaan zien als een vijfde colonne, als handlangers van de westerse, christelijke legers? Door de binnenkomst van grote aantallen islamitische vluchtelingen uit Irak kan deze tegenstelling scherper worden. Nationale grenzen

verliezen aan betekenis, terwijl het belang van religieuze grenzen en loyaliteiten toeneemt.

Westerse verleidingen

Een hoge functionaris binnen de Ba'ath-partij, een Suryoye, die ik spreek, voelt zich ondanks zijn hoge positie niet zeker van zijn zaak. Hij heeft, net als zijn vrouw, broers in Nederland en zijn oudste dochter is getrouwd met een Suryoye in Australië. Hij is zeer geïnteresseerd in studiemogelijkheden in Nederland voor zijn beide andere kinderen. In de regel is het kostje van kinderen van kaderleden van de Ba'ath-partij gekocht, maar deze familie heeft het gevoel dat de grond onder hun voeten wegzakt.

De Syrisch-orthodoxe Kerk heeft veel functies voor de Suryoye. Zij is het organisatorische kader van haar leden. Niet alleen in kerkelijk opzicht, maar ook op het gebied van onderwijs, huisvesting, werk en bemiddeling naar de staat. De kerk speelde in de versterking van de positie van Suryoye een belangrijke rol. Ze is niet alleen bindmiddel en ontmoetingsplaats van de lokale bevolking, maar biedt jongeren ook faciliteiten om zich voor te bereiden op een toekomst in Syrië. Meisjes die in Aleppo willen studeren, worden ondergebracht in appartementencomplexen van de kerk. In het noord-oosten bestaan bloeiende instituten voor particulier onderwijs. Rondom kerken vinden allerlei sociale activiteiten plaats. Christelijke minderheden hebben in Syrië een behoorlijke bewegingsvrijheid. Verenigingen kunnen hun activiteiten ontplooiën

onder de dekmantel van de kerk. Veel emigranten die naar Europa zijn vertrokken, wekken de indruk succesvol te zijn. In de beleving van de Syrische jongeren is het paradijs verplaatst naar het westen. Het ligt niet langer tussen Tigris en Eufraat, waar volgens de oude traditie de Hof van Eden ooit lag, maar kan ook gevonden worden tussen Maas en Waal. De contacten met het westen hebben de prestige-strijd tussen de Suryoye-jongeren in Syrië versterkt. Tijdens onze reis ontmoeten we vele verloofden, vaak meisjes tussen de 18 en 22 jaar, die zijn uitgehuwelijkt aan een verwant in Nederland en die hopen binnen een jaar te vertrekken. Enschede ligt in Syrië naast de deur. De kerkleiding is niet gelukkig met deze ontwikkeling. Mor Gregorios Yohanna Ibrahim, de metropoliet van Aleppo: "Als kerk hebben we van alles geprobeerd om de jongeren hier te houden. We hebben ze banen en huizen aangeboden, maar we kunnen niet op tegen de verhalen en de successen van de emigranten. In Europa verdienen de mensen meer. Dat kunnen wij niet veranderen."

Een mondiaal netwerk

De ouders steunen de ambities van hun kinderen vaak, omdat ze beseffen dat hun positie in Syrië sterker kan worden door een internationaal vertakt netwerk van verwanten. Het emigratiekanaal is niet alleen een communicatiekanaal, maar ook een investeringskanaal. De dochter van de man die ons in Aleppo rondrijdt, is getrouwd met een Suryoyo in Twente. De kettigmigratie maakt het voor Suryoye makkelijker om

Syrië te verlaten: in het westen bevinden zich immers al brughoofden van verwanten. Vrijwel alle christenen die we spreken, hebben transnationale familiebindingen of streven die na. Het geeft aanzien in de gemeenschap, maar versterkt ook de positie van de minderheden. Binnen het migratieregime hebben vertrekkers en achterblijvers belang bij elkaar. In dit overlevingsmechanisme zijn de Europese verwanten een levensverzekering voor de achterblijvers, terwijl de achtergebleven familieleden profiteren van de verdiensten van hun vertrokken familieleden. Van twee modale Europese maandsalarissen kan in Syrië een melkmachine worden gekocht. Als acht koeien daarop worden aangesloten, kan een heel gezin van de opbrengst leven. De vertrekkers hebben belang bij deze investeringen, omdat ze daardoor makkelijker terug kunnen keren naar het goedkope Syrië, want hoe veilig is Europa? Deze wederzijdse afhankelijkheid tussen Suryoye in het Midden-Oosten en Europa wordt eveneens geïllustreerd met de bouw van het Mariaklooster in Tell Wardiat bij Hassake. Met dit imposante gebouw demonstreert de Syrisch-orthodoxe Kerk haar invloed en positie. Niettemin is ze grotendeels betaald met financiële bijdragen van westerse en Suryoye-christenen uit Duitsland.

Transnationaal

Door de internationale verspreiding van de Suryoye is de Syrisch-orthodoxe Kerk in toenemende mate een transnationale onderneming geworden. De

kracht van dit bovenregionale verband bleek al in 1976 toen de patriarch in Damascus de huidige bisschop van Aleppo, destijds monnik, naar Hengelo stuurde om daar de eerste Suryoye-arbeidsmigranten en -asielzoekers te steunen. Deze en andere ingrepen vanuit de kerk hebben de positie van de Suryoye in Nederland versterkt.

De flexibiliteit in organisatie en mentaliteit wordt goed geïllustreerd met de opmerking van patriarch Mor Ignatius Iwas Zakka: "De Suryoye moeten een bijdrage leveren aan het land waarin ze leven en niet vergeten dat ze Syrisch-orthodox zijn." Hij doelt daarmee op het behoud van de eigen taal en religie, kenmerken waarmee Suryoye zich onderscheiden van anderen.

Suryoye kunnen komen te leven tussen de twee werelden van het Midden-Oosten en het westen. Het klooster in Ma'arat Saydnaya heeft een seminarie waar toekomstige priesters en monniken worden opgeleid. Een van hen is Joachim. Hij heeft jaren in Enschede gewoond en zijn familie woont er nog. Als vijftienjarige kwam hij vanuit Tur Abdin naar Nederland, te oud om nog ten volle te profiteren van de Nederlandse onderwijsmogelijkheden. Hij heeft gekozen voor een loopbaan in de kerk en studeert vier jaar in Damascus. Daarna staat hij voor de keuze: wordt het werk in het Midden-Oosten of Europa?

Jan Schukkink

Jan Schukkink doet als antropoloog in het kader van een promotie onderzoek naar de situatie van de Suryoye-gemeenschap in Enschede.

Zangers (detail van Russische icoon, 17e eeuw).

De Acht Tonen in de Byzantijnse muziek

Het Systeem van de Acht Tonen is het basissysteem van de Byzantijnse kerkmuziek. Het bestaat uit acht 'modi' of vormen waar de melodieën omheen zijn gecomponeerd. Volgens een oude traditie was het de heilige Johannes van Damascus (†760) die het systeem van de acht tonen ontwikkelde, gebaseerd op de stemmen binnen het octaaf. Hoewel hij veel gezangen en hymnen voor de eredienst schreef en daar de muziek bij componeerde, bestaat het systeem van de acht tonen al veel langer. Zo wordt door sommige historici St. Severus van Antiochië (†528) gezien als de waarschijnlijke 'uitvinder' van de Acht Tonen.

De Byzantijnse liturgie kent net als de Latijnse liturgische traditie een muzikale opbouw van de liturgie met vaste gezangen afgewisseld door wisselende gezangen. In oost en west vormen de vaste gezangen het geraamte van de liturgie, terwijl de wisselende gezangen de kleur ervan bepalen, afhankelijk van de tijd van het liturgische jaar of het feest dat wordt gevierd.

De Byzantijnse kerken vermelden bij alle wisselende gezangen steeds de toon (de toonsoort, of

het melodietype, in het Slavisch 'glas' genoemd), waarin het gezang moet worden uitgevoerd. In totaal zijn er acht verschillende tonen. Dit systeem van de acht tonen wordt ook wel 'Oktoich' genoemd. Het is de basis van de liturgische muziek en een goede leidraad voor de muzikale organisatie van de diensten.

Oude wortels

Er lijkt een grote overeenkomst te bestaan tussen het Griekse systeem van de acht tonen en de mid-

deleeuwse, Gregoriaanse (kerk-)toonladders, die ook een vaste reeks van acht tonen kennen. Het is echter een misvatting dat het Gregoriaanse systeem hetzelfde zou zijn als het systeem waarmee de Grieken werkten.

Rond de oorsprong van het Griekse systeem van de acht tonen leven nog veel vragen. Sommige onderzoekers veronderstellen dat deze patronen zijn ontwikkeld in samenhang met bepaalde planeten en hun stand aan het firmament. Anderen koppelen de acht tonen aan ethische eigenschappen van de mens als majesteit, mannelijkheid en vrouwelijkheid. Opmerkelijk is dat bepaalde patronen zoals die door de Grieken gebruikt werden ook terug te vinden zijn bij de Hindoes (raga) en bij de Arabieren (maqam).

De 'oude' Grieken gaven de voorkeur aan vocale muziek, die door het woord en de trillingen van de

stem werden overgebracht. Deze gedachte vinden we terug in de muzikale traditie van de Byzantijnse kerken, waar de zang, op een enkele uitzondering na, niet wordt begeleid door instrumenten.

De muziek van de 'oude' Grieken was melodisch en ritmisch van karakter. Dit werd bereikt door een geregelde opeenvolging van tonen en tijdswaarden binnen een muzikale compositie. De poëtische metra en de natuurlijke stembuiging, die de Griekse taal eigen was, maakten dat componisten het ritme niet hoefden te noteren. De enige aanwijzing die een componist de uitvoerder(s) gaf was de toon; als aanwijzing vergelijkbaar met de sleutel en de voortekens zoals we die in de West-Europese notatie kennen, zij het veel minder strikt. Uiteindelijk deed elke zanger wat hem het beste leek.

Vanaf de 5e eeuw v. Chr. werd meer structuur aangebracht in deze 'chaos' waarin ieder zelf bepaalde hoe een stuk werd uitgevoerd. Daardoor verdwenen weliswaar veel melodieën, maar tevens werd de basis gelegd voor de acht Byzantijnse tonen, de acht westerse kerktoonsoorten en de naamgeving van de noten door de letters van het alfabet.

De symboliek van het getal acht is goed bekend. Jezus verrees op de dag na de sabbat, die zowel de eerste van de nieuwe week als de achtste dag is. De achtste dag, als dag van de Verrijzenis, werd kern en hart van het christelijk geloof. Doopvonten werden in de vorm van een octogoon (achthoek) gebouwd: de dopeling daalt met Christus af in het graf om na drie

Tekst uit Menologion (Rusland 13e eeuw).

dagen (de drie onderdompelingen van de doop) met Christus te verrijzen als kind van het Koninkrijk Gods. De achtste dag verwijst daarom ook naar de laatste dag en de wederkomst van Christus.

De Acht Tonen in de liturgie

De acht tonen van de Byzantijnse liturgische zang zien we terug in de verschillende diensten, steeds afhankelijk van de tijd van het liturgische jaar. Alle teksten van de wisselende gezangen van vespers, metten, morgendienst en goddelijke liturgie vinden we in het 'Grote Acht-Tonenboek'. In dit overzichtswerk zijn de gezangen geordend naar de dagen van de week, de toon (glas), het melodietype.

De tweede zondag na Pinksteren begint de cyclus met de eerste

toon. Gedurende de hele week wordt in alle liturgisch diensten de eerste toon gezongen. Vervolgens start een opeenvolging van tonen. Omdat het Byzantijnse etmaal begint met de zonsondergang, gaat de nieuwe toon steeds in met de vespers van zaterdagavond.

Op de eerste zondag van de Voorvasten eindigt de eerste reeks. Dan begint het 'Drie Odenboek', eindigend op de Grote Zaterdag (de zaterdag vóór Pasen) met de liturgie van de H. Basilius. In de Paasweek heeft elke dag zijn eigen toon, waarbij de zevende toon, de zogenaamde 'zware' of ernstige toon wordt overgeslagen. Op de eerste zondag na Pasen wordt de eerste toon gebruikt, die dan de hele week geldt. Dit gaat zo, in opeenvolging van tonen, door tot op

Pinksteren, wanneer de zevende toon gezongen wordt. Op de eerste zondag na Pinksteren, Allerheiligen, is het dan de achtste toon.

De cyclus van de acht tonen kan worden doorbroken door een van de Grote Feesten, zoals bijvoorbeeld Kerstmis, het feest van de Openbaring (6 januari), Kruisverheffing (14 september). De diensten van deze feesten hebben hun eigen combinaties van tonen, die voorrang genieten op de toon van de week. Zelfs kunnen bepaalde hymnen vervangen worden door gezangen, die bepaald worden door de maandelijkse cyclus (Mineia of het Menologion genoemd).

Het liturgische avondgebed van de Byzantijnse kerken, de Vespers, kent drie gezangen die bepaald worden door de toon: Dienst van het Avondlicht, Apostiechen en Troparen. Tijdens de goddelijke liturgie zijn, naast eventueel het Prijzlied en de communiezang, de volgende gezangen afhankelijk van de toon van de (zon)dag: tro-paar, kondak en prokimenon.

In de teksten van tro-paar en kondak komt steeds de Verrijzenis van Christus naar voren, waarbij over het graf verhaald wordt, de overwinning op de dood en de vreugde van Adam en Eva over die overwinning. Ook het afdalen van Christus in het dodenrijk en de effecten van zijn dood en verrijzenis op alle mensen van alle tijden worden bezongen. Alhoewel alle teksten in ieder geval de vreugde van Pasen uitdrukken, hebben ze toch allemaal een verschillende melodie, verschillend wat betreft lengte, thema en omvang in tonen. Zo is bijvoor-

beeld de vierde glas in een bepaalde versie beperkt tot twee tonen, met alleen op het einde een uitloop naar vier tonen, vanaf de hoogste toon gemeten. Bij andere modi is de omvang zonder meer vier tonen.

Van Constantinopel via Kiëv naar Moskou

De Russische kerk nam veel over uit de rijke traditie van de kerk van Constantinopel en adopteerde het systeem van de acht tonen al in een vroeg stadium. Na de kerstening van Rusland in 988 laten vorst Vladimir en zijn echtgenote, de Griekse prinses Anna, een complete kerkelijke clerus uit Constantinopel naar de hoofdstad Kiëv komen. Vanzelfsprekend kwam ook een arsenaal aan Griekse zangers mee.

In de loop der tijden werden aan het 'zuivere Byzantijnse erfgoed' wel eigenheden toegevoegd, een fenomeen dat ook in de geschiedenis van de Russische kerkmuziek te herkennen is. In vele boeken vindt men bijvoorbeeld naast de Griekse rospev (Griekse zangwijze) ook de znamennyj rospev (zangwijze gebaseerd op de neumennotatie). De omvang is daarbij steeds weer anders, evenals de melodie. Hoe, waar en van waaruit deze versies ontstonden wordt nog onderzocht, maar zeker is wel, dat de Byzantijnse melodieën niet zondermeer de Slavische teksten hebben gekregen. In ieder geval staat vast dat de acht tonen een bijzondere duidelijke muzikale structuur geven aan de Byzantijnse liturgische diensten, en dat al vele eeuwen lang.

Piet Happel

Dirigent Tilburgs Byzantijns Koor

Binnen het Gregoriaanse systeem bestaan de volgend benamingen voor de acht tonen: dorisch - hypodorisch - frygisch - hypofrygisch - lydisch - hypolydisch - mixolydisch - hypomixolydisch. Zoals te zien is aan de namen, vormen de toonladders tweetallen, waarbij toonladders 1, 3, 5 en 7 de authentieke toonladders zijn. De nummers 2, 4, 6 en 8 zijn de plagale (afgeleide) vormen en zijn steeds gekoppeld aan de vorige ladder. Het Griekse principe van de gekoppelde toonladders kent de volgorde 1 en 5, 2 en 6, 3 en 7, 4 en 8, waarbij de tweede steeds de plagaal vormt van de eerste van het duo.

Wat precies de relatie tussen de authentieke en de plagale vorm is, wordt nog onderzocht. Onderzoekers richten zich vooral op de melodiepatronen door zoveel mogelijk de oorspronkelijke vorm terug te zoeken. Uit de jammer genoeg schaars overgebleven geschriften is duidelijk geworden dat de huidige modi terug te voeren zijn naar oorspronkelijke melodische formules. Die werden door de eeuwen heen uitgebreid met allerlei versieringen.

Zelfs voor geoefende zangers zal het moeilijk zijn geweest om de oude gezangen, met het moeilijke ritme in de melodievorm, te zingen. Om die reden werden in de oude geschriften ook cheironomische (handbeweging) tekens toegevoegd om het zingen te vergemakkelijken. Weer later werden dan wellicht de melismen (lange toonreeksen op een lettergreep) toegevoegd om zo de zangers nog meer tegemoet te komen.

De gehele melodie van een oud-Griekse compositie bekijkend, wordt duidelijk dat die bestaat uit de herhaling van een bepaald patroon, waarbij de delen verbonden worden door stijgende of dalende tonen. De cadens, als afronding van de melodie blijft vrijwel gelijk gedurende het gehele gezang in diezelfde modus.

Orthodoxe bisschop Gabriël bij jubileum katholieke byzantijnse kapel

Vladika Gabriël de Vylder uit Maastricht, hulpbisschop voor België, Nederland en Duitsland van het Russisch-orthodoxe aartsbisdom van West-Europa in Parijs dat valt onder Constantinopel, hield bij gelegenheid van het 25-jarig jubileum van de katholieke Johannes van Damascus-kapel een lezing op donderdag 12 december. De Johannes van Damascus-kapel viert volgens de Byzantijnse ritus.

De inleiding zou gaan over “het wezen van de Byzantijnse Gemeenschap”. Maar wegens ziekte van de bisschop van het orthodoxe bisdom “dat loopt van noord Noorwegen tot Italië tot Spanje”, kwam de voorbereiding enigszins in gedrang. In plaats van een lezing over wezen en fundamente van de gemeenschap kregen de toehoorders een persoonlijk en levendig verhaal over de ontmoeting van oost en west, iconen en oecumene en het belang van de Johannes van Damascus-kapel. Een gemeenschap als deze kan, waar binnen de orthodoxie prijzenswaardig aan de traditie wordt vastgehouden, in trouw aan die traditie toch iets meer vrijheid aan de dag leggen bij het vertalen ervan. Het geloof van mensen drukt zich in vele tradities uit. “Tradities zijn wegen waarlangs de mens zijn geloof uitdrukt en God prijst. En God openbaart zich in deze tradities. De Byzantijnse ritus wordt gevierd in de orthodoxe kerk, maar de kerk heeft er geen eigen-

domsrechten op,” aldus de bisschop die op de Russische emigranten wees die na de Russische Revolutie van 1917 in Frankrijk terecht kwamen: “Zij zagen daar een taak voor hen weggelegd: om getuigenis af te leggen van de orthodoxie. Niet om te bekeren, maar om te ontmoeten.” Gelovigen kunnen een band krijgen met de traditie van een andere kerk. In de ontmoeting van oost en west heeft het oosten twee dingen geschonken: het Jezusgebed en de iconen.

De bisschop pleitte voor een juiste benadering van iconen: “Iconen hebben een rol in de liturgie en zijn uitdrukking van het geloof van de kerk.” Een afbeelding van de Heilige Familie wijst hij af, omdat de orthodoxie het feest van de Heilige Familie niet kent. Zo’n icoon is daarom zinloos. De bisschop onderscheidde ‘iconografische afbeeldingen’ en iconen: “Een iconografische afbeelding wordt pas een icoon als hij uitdrukking is van het geloof van de

kerk en daarom kan worden gewijd door een priester.”

Een vraag uit het publiek betrof de gescheidenheid van de kerken rond de communie. “De communie is geen middel tot eenheid,” antwoordde de bisschop, “maar de bekroning daarvan”. De katholieke kerk en de orthodoxe kerk verschillen daarin niet van mening. “Begrijp me goed,” vertelde hij, “de pijn van de scheiding is voor mij geen theorie.” De jonge Guido de Vylder, Vlaming van geboorte, werd opgevoed in het katholieke geloof door gelovige ouders, maar ging later over naar de orthodoxie. Bij de diakenwijding en de priesterwijding van de zoon werd de scheiding van de kerken gevoeld in het gezin.

Bisschop Gabriël neemt van harte deel aan het oecumenische overleg in de Nederlandse Raad van Kerken. Ondertussen bestaat de orthodoxe gemeenschap in Nederland voor het grootste deel uit Nederlanders die protestant of katholiek waren en orthodox werden. Logischerwijs hoeft van hen geen grote oecumenische inspanning verwacht te worden. “Hoevel,” zo zei de bisschop hoopvol, “dat kan na een periode weer veranderen.”

Daphne van Roosendaal

VAN HARTE AANBEVOLEN:

Cursus voor zangers, dirigenten, acolieten en bestuursleden van de Byzantijnse koren en gemeenschappen

Op de dinsdagen 11 maart, 25 maart en 8 april geven Ton Sip, katholiek priester en voorganger in vieringen van de Byzantijnse ritus, en Leo van Leijsen, medewerker voor de oosterse kerken van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, een praktische inleiding in de Byzantijnse liturgie.

De avonden, die plaatsvinden in 's-Hertogenbosch van 20:00 uur tot 22:00 uur, bieden concrete informatie rond het vieren en de diepere achtergrond ervan. De cursus is voor zangers, dirigenten, acolieten en bestuursleden van Byzantijnse koren en gemeenschappen. Verdere informatie en opgave: Katholieke Vereniging voor Oecumene (Leo van Leijsen), tel. 073-6136471.

Bisschop Van Burgsteden feliciteert Pokrof

Van harte feliciteer ik de redactie én de lezers van Pokrof bij dit gouden jubileum. Al die jaren heeft het tijdschrift het oosters christendom met zijn rijke tradities en zijn actualiteit onder de aandacht gebracht van de lezers in de Lage Landen.

Met name de oecumene tussen de verschillende orthodoxe kerken en de Rooms-katholieke Kerk heeft de afgelopen halve eeuw een ontwikkeling doorgemaakt. Dit alles raakt niet alleen specialisten, maar alle gelovigen. Het is belangrijk dat Pokrof dit scala van oosters christendom en oecumene met de Orthodoxie op een verstaanbare wijze voor het voetlicht brengt. Veel geluk op de verdere weg.

Mgr. J. van Burgsteden sss, hulpbisschop van Haarlem en bisschop-referent voor oecumene

Een oude legende vertelt dat de melaatse koning Abgar van Edessa Jezus vraagt te komen om hem te genezen. Jezus komt niet zelf, maar is wel zo vriendelijk om zijn gezicht in een linnen doek te drukken, waardoor er op wonderbare wijze een afbeelding ontstaat. De gezant gaat terug naar de koning met de doek en een brief, waarin Jezus aankondigt dat Hij zijn leerling Thaddeüs zal sturen. De koning geneest bij het ontvangen van de doek en Edessa gaat op de prediking van Thaddeüs over tot het christendom. De afbeelding van Jezus krijgt een prominente plaats in de stad, waar de verering van deze 'ware icoon' begint.

Oost en West

Iconen en de kunst van het Avondland

Zaterdag 30 november 2002 opende in het Museum voor Religieuze Kunst in Uden mgr. J. Lescauwaet m.s.c., emeritus bisschop en icoonkenner, officieel de tentoonstelling 'Oost en West. Iconen en de kunst van het Avondland.' De samenstellers willen ermee aandacht geven aan de iconkunst en in het bijzonder een thematische vergelijking maken tussen de oosterse en westerse religieuze kunst.

Het Museum voor Religieuze Kunst is gevestigd in het abdij-complex Maria Refugie. Dit wordt nog steeds bewoond door de zusters Birgittinessen, vernoemd naar 14de eeuwse Zweedse mystica en stichtster van de orde, de heilige Birgitta. Min of meer 'per ongeluk' werd het klooster tot museum, doordat er een collectie kostbare religieuze objecten werd ondergebracht en tentoongesteld, onder meer voortgekomen uit kerksluitingen.

Het museum kreeg bekendheid onder een groot publiek, liefhebbers van religieuze kunst, hetgeen tot gevolg had dat mensen hun privé-verzamelingen voor

het museum bestemden. Onderdelen van de iconencollectie zijn hier een voorbeeld van. Het museum groeide en is anno 2002 zo groot geworden, dat men plannen maakt voor uitbreidingen omdat de kunstcollectie wegens plaatsgebrek niet meer volledig kan worden getoond.

Het museum heeft een prachtige verzameling beelden en is ook in staat af en toe nieuwe aankopen te doen. Er is plaats ingeruimd voor een kostbare collectie gouden zilverwerk, van reliekhouders tot monstransen, en het museum bezit 160 iconen. Deze iconen staan centraal in de tentoonstelling.

Oost en west naast elkaar

Uit de totale collectie zijn voor deze tentoonstelling een zestigtal iconen gekozen die een mooi beeld geven van de religieuze en kunstzinnige rijkdom van het oosters christendom. Daar waar eenzelfde religieuze thematiek is verbeeld, is een parallel getrokken met de westerse kunst. Bijvoorbeeld in de vergelijking tussen de Mandylion-icoon, het 'niet door mensenhanden gemaakte' beeld van de Heer, en de doek van Veronica, een schilderij waarop in westerse stijl het gelaat van Christus is weergegeven.

Wat direct opvalt, naast de theologisch verschillende opvatting over religieuze kunst die in het oosten en westen heerst, is vooral de gerichtheid in het verbeelden. De oosterse afbeeldingen proberen vooral de goddelijke werkelijkheid weer te geven. Personen worden op een vergoddelijkt

manier weergegeven, terwijl in de westerse religieuze kunst vooral de nadruk ligt op het menselijke, 'aardse' aspect. Dat komt tot uitdrukking in vooral realistische afbeeldingen. Christus wordt in zijn lijden afgebeeld, of als wollige baby. Dit komt in de iconkunst niet voor, tenzij onder westerse invloed.

Het is jammer dat dit vergelijken de kunstelement tussen west en oost slechts bij enkele iconen naar voren komt. De nadruk van de tentoonstelling ligt daardoor overheersend op iconen, waardoor de verwachting die de titel van de tentoonstelling wekt niet volledig wordt ingelost. Dit wordt echter ruimschoots gecompenseerd voor de echte iconenliefhebbers, doordat een aantal niet alledaagse iconen te bezichtigen is.

Bijzondere iconen

Naast de meer bekende iconen, zoals de verrijzenis-icoon, de Deësis-icoon, de Triniteits-icoon en Maria-iconen van de verschillende scholen, zijn ook een aantal wellicht minder bekende iconen tentoongesteld. Zo kunnen we de zeldzame icoon 'de schoot van de rechtvaardige Abraham' bewonderen. Afgebeeld zijn de drie aartsvaders, Isaak, Abraham en Jakob, in de tuin van het Paradijs. Wat deze icoon zeldzaam maakt, is het feit dat dit thema hier op zichzelf staand is afgebeeld, terwijl het oorspronkelijk deel uitmaakt van de bredere

thematiek van het Laatste Oordeel. Een andere in het oog springende icoon is de afbeelding van 'de heilige Julitta met haar zoontje Kerykos'. Niet zozeer vanwege de thematiek, maar vooral door de ruimtelijke indeling is deze icoon tamelijk bijzonder. De afbeelding streeft niet naar symmetrie of een evenwichtige vlakverdeling. De toeschouwer wordt daardoor getrokken naar een grote gapen de leegte binnen de afbeelding.

Johannes de Voorloper, de plaats van Jezus in. Deze Sophia heeft voor nogal wat theologische hoofdbreken gezorgd, immers verwijst Sophia niet naar de oudtestamentische Wijsheid in Spreuken, die als vrouw wordt voorgesteld? En hoe verhoudt Sophia zich ten opzichte van Christus, die Gods Woord is? En wordt door Sophia op de plaats van Christus af te beelden, niet de schijn gewekt, dat nog een vierde persoon deel

uitmaakt van de Triniteit? Kortom, allerlei gedachten die deze icoon tot één van de hoogtepunten van de tentoonstelling maken.

Een tentoonstelling waarbij men overigens ook goed over de inrichting heeft nagedacht. Om niet het gevoel te krijgen overspoeld te worden door iconen en indrukken, is er de mogelijkheid om letterlijk afstand te nemen, waardoor de iconen in hun uiterlijke en innerlijke schoonheid nog veel meer in zeggingskracht toenemen.

*Doek van Veronica. Franz Ittenbach (1813-1879).
© Museum voor Religieuze Kunst Uden.*

Een derde icoon is niet alleen vanuit iconografisch, maar ook vanuit theologisch perspectief interessant, ja zelfs pikant, te noemen. De afbeelding laat ons 'de heilige Sophia' zien, ook wel 'de goddelijke Wijsheid' genaamd. In de Deësis-icoon neemt Sophia, geflankeerd door Maria en

Claudia Bisschops

De tentoonstelling 'Oost en West. Iconen en de kunst van het Avondland' is te bezichtigen tot en met zondag 2 maart.

Bij de tentoonstelling is een catalogus samengesteld die de totale iconencollectie beschrijft, ook de iconen die tijdens de tentoonstelling niet te bezichtigen zijn.

PAUL BAARS EN HET WERK VAN DE LITURGIE

Paul Baars, 47 jaar en woonachtig in Nijmegen, waar hij na zijn studie geschiedenis bleef hangen, schenkt de thee in. Hij is zanger van het koor van de Byzantijnse kapel 'De Blijde Boodschap' een katholieke gemeenschap van de Byzantijnse ritus, waar hij ook af en toe inspringt als dirigent, en hij is een van de twee dirigenten van de parochie van de heilige profeet Elias in Sint Hubert, een orthodox klooster en parochie die vallen onder het patriarchaat van Constantinopel. Maar Paul Baars is vooral gelovig zanger: "Dirigeren is leuk, maar ook een handicap. Je bent actiever bezig en maakt de viering daardoor minder contemplatief mee."

"Toen ik vijftien was gingen we met enkele scholieren naar de Paulusabdij van de Benedictijnen in de buurt van Breda. We mochten daar meezingen in het koor. Het was voor mij heel leerzaam, omdat ik er kennis maakte met een hele traditionele en eerbiedwaardige vorm van liturgie. De Benedictijnen waren toen de officies in het Nederlands aan het vertalen, maar de eucharistieviering bleef Gregoriaans. Ik heb er mijn eerste zanglessen gehad." Tijdens zijn studie in Nijmegen kwam Baars in een heel andere kerkelijke setting terecht: de studentenkerk, waar volop werd geëxperimenteerd: "Eigenlijk vonden we elk weekend een nieuwe liturgie uit. Maar wat schaf je af en wat voeg je toe? Laat ik zeggen dat we niet werden geremd door kennis van zaken. Het was een goede periode, maar ik zou het nu zo niet meer willen." Baars zong in dezelfde tijd ook de Byzantijnse liturgie in het koor van pater Zacharias van de Byzantijnse kapel in de Stieltjesstraat in Nijmegen: "Een behoorlijk contrast." Toen in 1988 in Nijmegen de ste-

denband met Pskov in Rusland werd opgericht werd Baars bestuurslid, en later voorzitter, van de werkgroep kerken van de stedenband. De toenmalige voorzitter van het bestuur was ook dirigent van het koor van de Byzantijnse kapel aan de Dobbelmanweg. "Via hem begon ik daar weer te zingen. De liturgie begon mij opnieuw te boeien en het werd veel meer dan alleen maar zingen."

In Pskov ontstonden vooral contacten met orthodoxen. "Ik had het geluk dat ik daar Vader Paul Adelheim ontmoette." Hij kreeg als weeskind onder het communistische regime problemen, omdat hij naar de kerk ging. Als volwassen man en priester kwam hij opnieuw in moeilijkheden naar aanleiding van de bouw van een kerk in Kazachstan. "Vader Paul heeft na de perestrojka in Pskov een school opgericht en een weeshuis. Hij leidt een grote parochie en viert elke ochtend de Goddelijke Liturgie en elke avond een vesperviering. Ik mag meezingen in dat koor als ik daar ben."

Verschillen tussen Rusland en Nederland

Er zijn natuurlijk verschillen tussen de Byzantijnse vieringen in Nederland en de vieringen die Baars meemaakt in Rusland. Baars: "In Rusland worden koorzangers in een grotere parochie per uur betaald en zijn de zangers deels beroepszangers, en niet altijd gelovig."

"Russen zijn devoter, ze zullen altijd een icoon kussen als ze binnenkomen en een kaarsje opsteken. Wij zijn daar terughoudender in. Bij ons staan er stoelen in

Twee orthodoxe geestelijken bij icoon in Pskov. Foto: Paul Baars.

de kerk en worden altijd boekjes uitgedeeld met de teksten. Dat zal in Rusland nooit gebeuren. Waarom moet je al die teksten meteen letterlijk volgen en begrijpen? Bij ons komt trouwens iedereen op tijd, terwijl het in Rusland tijdens de dienst een komen en gaan is.”

“In Rusland zijn meer mogelijkheden voor kinderen in een viering. Ze kunnen rondlopen en kijken. Als ze wat ouder zijn, kunnen ze een kaars opsteken en wat lezen. Je maakt dan spelenderwijs kennis met de liturgie. In veel parochies zijn nu ook kinderkoren. Wanneer de kinderen moe of vervelend worden, neemt moeder of oma ze gewoon even mee naar buiten. Ook in St. Hubert gaat dat zo. Er is daar zelfs kinderspeelgoed in een kamer naast de kerk.”

Een ander verschil is de communie: “In Nederland gaan vrijwel alle gelovigen ter communie. In een Russische orthodoxe parochie gebeurt dat veel minder, omdat de mensen gewoon zijn te biechten voordat ze de communie ontvangen.”

Het valt dus niet op als Baars niet ter communie gaat. Baars is katholiek, en de oosters-orthodoxen accepteren in principe geen niet-orthodoxen tot de communie. “Ik ga in Rusland niet ter communie. Niet eens zozeer uit principiële redenen, maar omdat ik geen moeilijkheden wil veroorzaken voor Vader Paul. Er zijn in Pskov grote moeilijkheden geweest toen de beroemde iconenschilder archimandriet Zinoon in het openbaar de eucharistie vierde samen met katholieke pries-

ters. Hij had er misschien goede argumenten voor, maar in de praktijk ontstond een rel en is de verhouding tussen katholieken en orthodoxen erdoor vertroebeld in Pskov.”

Een uitwisseling op muzikaal gebied en samenwerking in projecten kan bruggen slaan tussen oost en west. “Er zijn bruggen geslagen tussen de parochie van Vader Paul en andere christenen in Duitsland, Engeland en Nederland. Het belangrijkste van de oecumene is dat je elkaar beter leert begrijpen en dat je daarbij ook respect hebt voor elkaars moeilijkheden.”

Liturgie voor geest en lichaam

De Byzantijnse liturgie is voor Baars een liturgie voor geest én lichaam. “Door de wierook, het lange zingen, het zien en het buigen wordt de hele mens ingeschakeld. Ik merk dat niet alleen mijn geest, maar ook mijn lichaam wordt uitgezuiverd.”

“De Byzantijnse liturgie lijdt niet aan het intellectualisme en moralisme van sommige westerse vieringen, waarin we elkaar vermoeien met zware woorden. In de Byzantijnse viering kun je met heel je persoon vieren. Door het vele herhalen word ik lichter, helderder en rustiger. Ik hou ook heel erg van rituelen. Er zit veel wijsheid in het kerkelijk jaar met de feesten, de vasten en de Goede Week. Dat is heel vormend; om je eigen leven om te vormen in de mysteries die je viert. Daarom heb ik hier in huis een klein altaartje met iconen. Bidden is niet alleen iets voor in de kerk, maar iets voor je hele leven.”

Liturgie mag volgens Baars niet

worden vermengd met moralisme: "Liturgie moet je niet gebruiken om mensen te vertellen wat ze moeten doen. Liturgie is er om te vieren en je het mysterie eigen te maken. God is voor mij de scheppingskracht in de wereld. In ons, in ons contact en liefdeleven, en in de stilte van de natuur ervaar ik iets van hoe God in de wereld komt. Daarom heb ik hier een icoon van de transfiguratie op de berg Tabor. Als het ons wordt gegeven kunnen we ons allemaal

Icoon van de Moeder Gods door priestermonnik Zinoon.

omvormen in het mysterie van de scheppingskracht van God. De Byzantijnse liturgie is een van de plaatsen waar je dat kunt leren kennen. Volgens het Evangelie moeten we ook gerechtigheid doen, maar dat doe ik buiten de liturgie."

Voorliefde en vooroordelen

Het is niet makkelijk om de Byzantijnse liturgie te begrijpen.

Ook voor Russen niet: "Voor veel Russen hoort het bij de Russische cultuur, maar ze begrijpen er verder niet zo veel van. De bisschop van Pskov heeft helaas weinig beleid om dingen uit te leggen. Godsdienstonderwijs heeft in zijn bisdom een veel lagere prioriteit dan het openen van veel gebouwen en kloosters."

Toch is de Byzantijnse liturgie geliefd in Nederland. Volgens Baars heeft het te maken met een verlangen naar de kerk van zestig jaar geleden: "Ik denk dat de oudere generatie de warmte, de schoonheid, de grootsheid en het triomfalisme van de oude katholieke kerk mist. Oudere mensen vinden iets daarvan terug in de orthodoxe kerk. Maar ook jongere mensen hebben behoefte aan schoonheid en feestelijkheid, ook in hun geloofsleven."

Baars ontmythologiseert de orthodoxe kerk in Rusland: "Zeker katholieken hebben soms de neiging de kerk in Rusland te idealiseren, maar ik heb ervaren hoe autoritair, corrupt en moeizaam het daar soms is. Ik heb ook gemerkt dat de meeste kerken in Rusland helemaal niet vol zijn. Ik durf zelfs te stellen dat Rusland op dit moment meer geseculariseerd is dan Nederland. Ik heb er een onderzoek gedaan en in een weekend alle bezoekers van de kerken in Pskov geteld. Ik schat dat ongeveer 4% van de bevolking praktiserend orthodox is, terwijl 20% iets heeft met orthodoxe cultuur."

Toewijding

"Mensen uit verschillende christelijke tradities moeten met elkaar praten en niet op elkaar

schelden. Soms hebben mensen een karikaturaal beeld van de orthodoxe of de katholieke traditie en trappen daar dan tegenaan. Een van de vooroordelen is dat wij activistisch zijn en orthodoxen contemplatief. Maar de orthodoxe vieringen ervaar ik vaak ook als werk. De dirigent moet weten wat er wanneer gezongen wordt en wat er verandert als er een feest is. In zekere zin is de dirigent de leider van de dienst en niet de priester.

Icoon van Christus door priestermonnik Zinoon.

Dirigeren is werken, dingen voorbereiden en in de kerk klaarzetten. Dat is een soort handwerk, zorg, zorgvuldigheid en toewijding: een grondhouding van respect voor je traditie, dat wat is overgeleverd in een kerk of kapel, en dat is ook het maken van kopietjes."

Pieter Kohnen

OPENING THEMAJAAR ROEMENIË DOOR KATHOLIEKE VERENIGING VOOR OECUMENE

De Katholieke Vereniging voor Oecumene heeft Roemenië gekozen als jaarthema voor 2003 en kondigt een heel jaar aan met aandacht voor het land, de cultuur en het Roemeense oosterse christendom. De opening van het themajaar werd de studiedag 'Oosterse christenen van Roemenië. De Orthodoxe Kerk en de Grieks-katholieke Kerk' op vrijdag 24 januari. De vereniging vond drs. Dragoș-Gabriel Mîrșanu, Roemeens-orthodox theoloog, en dr. Gyula Orbán, zelf afkomstig uit Roemenië en directeur van Kerk in Nood Nederland, bereid om inleidingen te houden over de Roemeens-orthodoxe Kerk en de Grieks-katholieke Kerk in Roemenië.

Drs. Leo van Leijsen, medewerker oosterse kerken van de vereniging en redactiesecretaris van Pokrof, reisde eind 2002 naar Roemenië ter voorbereiding van het themajaar. De indrukken van kerkelijk Roemenië die hij daar opdeed, werden eveneens opgenomen in het programma van de studiedag op 24 januari. Als redactiesecretaris van Pokrof zal hij er voor zorgen dat Pokrof het komend jaar een graantje mee zal pikken van de aandacht die er zal zijn voor Roemenië. Zo zal de volgende Pokrof de lezing publiceren van Dragoș-Gabriel Mîrșanu over de Roemeens-orthodoxe Kerk.

Roemenen voelen zich westers, maar hun christendom is overwegend oosters. Christelijk Roemenië hoorde ooit tot de byzantijnse wereld. Toch is de taal niet Grieks of Slavisch, maar van Latijnse origine. Dit en nog zoveel andere trekken maken het hedendaagse oosterse christendom van Roemenië tot een boeiende wereld, die

steeds dichterbij komt door de voortgaande eenwording van Europa. Hoe staat het in Roemenië eigenlijk met de eenwording van de christenen zelf, de oecumene?

Het Roemeniëjaar zal aandacht besteden aan de religieuze situatie en het leven van de orthodoxe en de geünieerde kerk. Ook zal gekeken worden naar de betekenis die het nieuwe Roemeense lidmaatschap van de NAVO en de kandidatuur voor de EU hebben voor de kerken. Aandacht voor de artistieke kanten van de Roemeense orthodoxie, haar koorzang en iconenkunst, zal niet ontbreken.

Op de Zondag voor de Oosterse Kerken 2003 in het weekend van de Vijfde Zondag na Pasen (17-18 mei) zullen Nederlandse rooms-katholieke parochies aandacht besteden aan dit thema.

Voor wie zich wil informeren over een steeds nabijere buur en zijn religie, is dit bijzondere Roemeniëjaar 2003 een goede kans tot kennismaking.

Meer informatie over de Roemenië-activiteiten van de Katholieke Vereniging voor Oecumene: telefonisch 073-6136471, of per e-mail secretariaat@oecumene.nl.

DE BASILIUSLITURGIE

Het is niet zeker of de ‘Goddelijke Liturgie van onze heilige vader Basilius’ werkelijk aan Basilius toegeschreven kan worden. De kenmerkende delen in de Basiliusliturgie ademen echter wel zijn geest. We zien dit vooral naar voren komen in de teksten van de anafora, het eucharistische gebed.

Basilius werd rond 329 na Christus geboren uit een uitermate welgestelde familie te Caesarea in Cappadocië (het huidige Turkije). Hij stierf in 379 op ongeveer vijftigjarige leeftijd. Basilius genoot een goede opleiding in Constantinopel, waar hij werd geschoold in de filosofie, de retorica en de rechtswetenschappen. Daarmee was een glansrijke carrière voor hem weggelegd aan het keizerlijke hof, maar Basilius koos voor het ascetisch-monastieke leven. Hij was een veelkleurig man en bij alles vooral een monnik in hart en nieren. In 364 werd hij priester gewijd en in 370 tot aartsbisschop van Caesarea. Daarmee kwam hij aan het hoofd te staan van de bisschoppen van Cappadocië.

Basilius was een groot theoloog. Samen met zijn broer Gregorius, bisschop van Nyssa, en hun vriend Gregorius van Nazianze, vormde hij de ‘school van de Cappadociërs’.

Basilius’ levenswerk

Basilius’ grootste verdienste is zijn regel voor een gemeenschappelijk monniksleven. Dat was de eerste in zijn soort, omdat hij naast contemplatie en gemeenschappelijk gebed, studie en zielzorg centraal stelde. De regel vormt een belangrijke basis voor het Byzantijnse kloosterleven.

Binnen het kloosterleven zette Basilius zich in voor de caritatieve werken, zoals de armenzorg, de ondersteuning van wezen en het onderwijs.

Basilius was een man van contrasten. Enerzijds was hij ascetisch en streng, hetgeen zijn lichaam uitermate uitsloot, anderzijds was hij een betrokken en pastorale man. Dat blijkt uit zijn omgaan met geboden en zonde. Hij zegt in zijn monastieke strengheid dat wie een van Gods geboden overtreedt, ze allemaal overtreedt. Maar tegelijk zegt hij dat geen zonde zo groot is of er is vergeving mogelijk, mits er oprechte boete getoond wordt: zijn pastorale houding.

De Basiliusliturgie

De Basiliusliturgie heeft grotendeels dezelfde opbouw als de Chrystomosliturgie. Het verschil vinden we slechts in enkele teksten: in de anafora, oftewel het eucharistische gebed, in de gebeden waarmee de priester bepaalde litanieën afsluit en in het gebed midden in de kerk. Of deze teksten van Basilius zelf zijn, kunnen we niet met zekerheid zeggen, maar ze ademen wel zijn geest. Dat is met name een geest van contemplatie en pastoraal. Die tweeledigheid is kenmerkend voor Basilius, zoals ook de mengeling van monastiek gebed en theologische reflectie dat is.

Als we de Basiliusliturgie lezen, springt het volgende in het oog: de liturgie is sterk epicletisch. De epiclese is de afsmeiking van ‘de Heilige Geest over ons en deze Gaven’ en deze neemt in de Basiliusliturgie een belangrijke plaats in. De liturgie heeft daarnaast een pastoraal karakter: er wordt gebeden “voor de kinderen, voor de ouderen, voor de weduwe en de wees...” en voor vele anderen. Een element van vergiffenis zien we in het bidden om vergeving. Gods liefde is groter dan onze zonden. Het spirituele karakter van deze liturgie vinden we in het gebed van de catechumenen, met zijn verinnerlijking van het religieuze leven. “Laat uw aangezicht stralen over hen

Basilienliturgie op studiedag 23 februari 2002. Foto: Katholieke Vereniging voor Oecumene/Daphne van Roosendaal.

die zich voorbereiden op de Verlichting van de heilige doop en een leven zoeken in heiligheid. Verlicht hun hart..., laat hen groeien in liefde.”

Deze opvallende kenmerken komen vooral in de anafora van de Basilienliturgie samen. Ze zijn niet exclusief voor de Basilienliturgie, maar hebben er wel een eigen accent. We illustreren aan de anafora het epicletische en het pastorale karakter van de Basilienliturgie.

Epiclese

Kenmerkend voor Basilius is zijn monastieke en theologische karakter. Dit contemplatieve aspect vinden we terug in de anafora, waarin Gods heilshandelen centraal staat. Dit heilshandelen begint met het scheppingswerk, gaat over in het verlossingswerk en wordt voltooid in de openbaring en werking van God als de heilige Geest. Deze drie stadia vinden plaats in de dankende en biddende gemeenschap, de eucharistische gemeenschap, de kerk. Dit is de gemeenschap van de heiligen, de gedoopte gemeenschap die zichzelf als een eucharistische gave aanbiedt aan God om door Zijn Geest omgevormd te worden tot kinderen Gods.

Het heilshandelen begint met de schepping: God roept ons tot bestaan. In het gebed over de Gaven horen wij: “Heer onze God, Gij hebt ons geschapen en ons tot leven geroepen.” Na het “Driemaal Heilig” luidt het in de anafora: “Gij hebt klei genomen uit de aarde en de mens gevormd en geëerd met uw gelijkenis.”

Geheel volgens de lijn van de Bijbel wordt Gods heilshandelen vervolgens beschreven als zich voltrekkend

in Zijn profeten en heiligen en uiteindelijk in Jezus Christus. Centraal staat daarbij de openbaring van God als de heilige Geest, Gods Geest die alles voltooit en heiligt. Men zou de anafora dan ook één grote epiclese kunnen noemen. Het is dit afsmeken van Gods Geest dat sterk naar voren komt, Gods Geest die ons en de Gaven heiligt tot het Lichaam van Christus, de Kerk, de eucharistische gemeenschap; die ons wil omvormen tot beeld en gelijkenis van God.

Reeds in het gebed over de Gaven wordt dit duidelijk: “Neem het (dit offer, deze Gaven, TS) aan... en zend ons daarvoor uw liefde en de heilige Geest.” Deze Geest openbaart Gods liefde en schenkt ons waarheid, het kinschap Gods en eeuwig leven.

Het is door deze Geest, die door Jezus Christus zichtbaar wordt, dat wij God aanbidden. In Jezus Christus werd het beeld dat God in ons gelegd heeft, ten volle zichtbaar: “Hij is het beeld, de icoon, van uw goedheid, het zegel van uw volmaakte afdruk.” Dat is Hij omwille van Gods heilshandelen voor ons: “Hij verscheen in onze nederige mensengestalte om ons gelijkvormig te maken aan zijn heerlijkheid. Hij bracht ons tot de kennis van U, ware God en Vader. Hij maakte ons tot uw uitgelezen volk, een koninklijk priesterschap.”

Dit alles wordt tot voltooiing gebracht door de heilige Geest, die ons, evenals de Gaven, verandert in het levende Lichaam van Christus, de gemeenschap van gedoopten; tot een koninklijk priesterschap en zonen en dochters van God. Gods stempel, de indruk van de heilige Geest, wordt steeds opnieuw in ons gedrukt, zoals dat gebeurt in de Gaven.

Pastoraal

Het pastorale karakter van Basilius vinden we ook terug in de anafora. De anafora, in monastieke toonzetting, is wezenlijk pastoraal. De monnik wil, door bewustwording van zijn eigen kleinheid en gebrektheid, komen tot de ware aanbidding van God en hij wil zijn leven als een leerling aan zijn Meester toewijden: “O, God, Meester en Heer, U moeten wij aanbidden, ...U prijzen... met een berouwvol hart en een geest van deemoed. Want Gij hebt ons de gunst verleend uw waarheid te kennen.” De deemoed, het berouwvolle hart en de genade van God te kennen verwijzen naar het leven zoals de monnik dat wil leiden: geheel toegewijd aan God.

Bovendien: wijzelf doen niets uit eigen verdienste, wij zijn onvolmaakt. Onze levensheiliging hangt geheel

en al van God af: "Werkelijk heilig zijt Gij en allerheiligst. Laat ons genade vinden en barmhartigheid met al uw heiligen," bidt de priester na de epiclese.

Gods Geest die de Gave heiligt, heiligt ook ons: we worden zelf tot een gave voor God. De gemeenschap wordt geheiligd als Gods gemeenschap, de kerk, en heeft de opdracht tot levensheiliging. Zij moet de goede werken doen die Jezus voordeed om, geïnspireerd door een leven in gemeenschap met de heilige Geest, het verlossingswerk van God voort te zetten. Dat werk kunnen we slechts doen als we ons bewust zijn van onze eigen beperking, als we deemoed tonen en berouwvol zijn. Alleen zo krijgen we oog voor de ander, met name in zijn nood.

Als in de epiclese de heiliging door de Geest plaatsvindt, worden we opgenomen in de gemeenschap van de heiligen en gedenken we allen die ons zijn voorgedaan; we bidden voor levenden en doden, voor allen die verantwoordelijkheid dragen in kerk en samenleving en voor allen die in nood zijn: "Gedenk Heer, hen die vrucht dragen en goed doen in uw heilige kerken en degenen die zorg hebben voor de armen."

We gedenken wat God doet, opdat ook wij zo zullen doen: "Geef voedsel aan de kleine kinderen, onderwijs aan de jeugd, troost en rust aan de bejaarden, wees een steun voor de weduwe en bescherm de wees, behoud de gevangenen, genees de zieken."

Deze zorg voor de ander is een uitdrukking en teken van de vruchten van de Geest, die door ons gebed komen tot God, die ons in Christus wil verenigen: "Meester van het heelal, laat deze gemeenschap met het lichaam en bloed van uw Christus ons zijn tot versterking van geloof, oprechte liefde, groei in wijsheid, genezing naar lichaam en ziel, overwinning op het kwaad, onderhouding van uw geboden" (gebed van de slotlitanie).

De eenwording met Christus is het doel van ons leven: een eucharistische gemeenschap als een gave Gods in deze naar verlossing snakkende wereld. De liturgie van Basilius is bij uitstek geschikt om te worden gevierd in de veertigdagentijd, wanneer wij ons bezinnen op ons leven in die wereld, als het Lichaam van Christus.

Ton Sip

Dit artikel is een bewerking van een lezing gehouden op de korenstudiedag van 23 februari 2002 in Haaren (N.-Br.). De studiedag had de Basiliusliturgie als thema.

OPEN REDACTIEVERGADERING ZATERDAG 8 MAART IN 'S-HERTOGENBOSCH

De redactie van Pokrof nodigt u uit voor een Open Redactievergadering op zaterdag 8 maart in 's-Hertogenbosch. Als u ook maar een beetje nieuwsgierig bent naar welke kant het op gaat met Pokrof, of als u daar zelf ideeën over heeft, dan móet u komen!

De redactie zal haar visie op Pokrof presenteren. Wat wij van u verwachten, daar zijn we eerlijk in, is een kritische blik. Wij denken dat Pokrof meer is dan letters op papier met fotootjes en een kleurrijke omslag. Pokrof wil bruggen slaan.

"... De eerste brug heet begrip en is gebouwd met de stenen van de kennis. De tweede brug heet geloof en spiritualiteit. Deze wordt gebouwd met de bouwstof uit de inspiratie. De derde brug heet nabijheid. Zij is gemaakt van vlees en bloed, van eenheid tussen mensen, kerken, tradities en culturen..." (uit het mission statement van de redactie).

Hieraan willen we werken. Graag samen met u. Pokrof zelf is de brug tussen u als lezer en de redactie. Die brug ligt er, maar er moet natuurlijk ook verkeer zijn. Kom daarom op 8 maart naar de Open Redactievergadering in 's-Hertogenbosch. De plaats van vergadering is op loopafstand van het Centraal Station. U moet zich alleen even vóór 1 maart opgeven. Daarvoor hebben we een handig formuliertje gemaakt. Op het formulier kunt u bovendien aangeven met welke auteur uit de jaargang 2002 u graag kennis zou willen maken. Wij nodigen de auteur met de meeste stemmen uit voor een inhoudelijke inleiding.

Zorg dat u er snel bij bent, want het aantal gasten is aan een maximum gebonden!

Vul in en stuur op naar: Redactiesecretariaat Pokrof, Katholieke Vereniging voor Oecumene, Walpoort 10, 5211 DK 's-Hertogenbosch. U kunt zich natuurlijk ook telefonisch of per e-mail opgeven (zie colofon).

Naam:

Straat:

PC+Plaats:

Tel.:

Email:

Auteurs van wie u een inleiding zou willen horen, of met wie u kennis zou willen maken

☐ Johan Meijer	☐ Dragoş Mirşanu
☐ Raymond Geldermans	☐ Jan Schukkink
☐ Johnny Messo	

PROFESSOR BERT GROEN UIT GRAZ: LITURGIE ALS DOORLEEFD MOMENT IN HET CHRISTELIJK LEVEN

Bert Groen, als onderzoeker onder meer verbonden aan het Instituut voor Oosters Christendom in Nijmegen, verruilde Nederland eind 2002 voor Oostenrijk. De voor de studie van het oosters christendom in Nederland belangrijke wetenschapper vertrok naar Graz, waar hij werd aangesteld als professor aan het Instituut voor Liturgiewetenschap, Christelijke Kunst en Hymnologie. In de drukte van de verhuizing vond hij nog tijd om enkele vragen van Pokrof te beantwoorden.

Wat zijn belangrijke periodes in uw leven?

“Toen ik jong was, wilde ik missionaris worden en ging ik naar het klein-seminarie van de Missionarissen van Scheut in Vught. Ik heb er een sterke belangstelling voor de ‘derde wereld’ en andere culturen en godsdiensten aan overgehouden. Toen ik achttien was, woonde ik een jaar in Amerika in het gezin van een Lutherse dominee. Ik ging er naar de High School en bezocht vele kerkdiensten, vooral van protestantse signatuur. Dat stimuleerde mijn belangstelling voor de oecumene. Het was mijn eerste ‘exposure’ aan een andere samenleving. Een andere culturele context doet je beseffen dat het christendom vele verschillende gestalten kan aannemen.

De drie jaren die ik vanwege onderzoek voor mijn proefschrift in Griekenland woonde, waren fascinerend. Ik leefde in een volksbuurt in Thessaloniki. Ik herinner me nog hoe verschillende studentenfracties op de theologische faculteit elkaar met brandspuiten te lijf gingen vanwege conflicten over onder andere

hoogleraarsbenoeringen, en hoe daarna de winnaars onder het zingen van een Byzantijns ‘Te Deum’ door de gangen van de faculteit marcheerden.”

Hoe heeft zich uw wetenschappelijke loopbaan ontwikkeld?

“Na mijn studie theologie in Nijmegen en Amsterdam, specialiseerde ik me in Trier in de liturgiewetenschap. Liturgie is praktisch en heeft met de lichamelijke en rituele uitdrukking van het geloof te maken. Omdat mijn dissertatie over de viering van de ziekenzalving in de Grieks-orthodoxe Kerk zou gaan, moest ik zelf een tijd in Griekenland doorbrengen. Ik bekwaamde me in Thessaloniki onder supervisie van professor Foundoulis in de studie van de Byzantijnse eredienst. Bij veldonderzoek naar de praktijk van zieken- en boeteriten in Griekenland nam ik deel aan talrijke ziekenzalvingen en vergelijkbare rituelen. Belangrijkste conclusie was dat de ziekenzalving voornamelijk als boeterite wordt gevierd en maar zelden bij lichamelijke ziekte. In 1991 ben ik in Nijmegen op het onderwerp gepromoveerd.

Een paar jaar na mijn terugkeer uit Griekenland stelden de Katholieke Universiteit Nijmegen en de congregatie van de Assumptionisten mij aan om de oprichting van het Instituut voor Oosters Christendom voor te bereiden. Dat moest het wetenschappelijke werk van het Instituut voor Byzantijnse en Oecumenische Studies van de paters voort gaan zetten. Toen dat was gelukt, werd ik directeur. Ik was dat tot begin 1995. Als docent en onderzoeker richtte ik me vooral

op de Grieks-orthodoxe theologie, liturgie en spiritualiteit en de oecumenische betrekkingen tussen de orthodoxe kerken en de Rooms-katholieke Kerk. Ook de verhouding tussen kerk en natie in Griekenland en de rol van het religieuze nationalisme op de Balkan waren onderwerp van studie. Sinds 2000 ben ik hoofdredacteur van het tijdschrift 'The Journal of Eastern Christian Studies', voorheen 'Het Christelijk Oosten'."

Wat gaat u precies in Graz doen?
"Ik zal colleges geven, studenten begeleiden en onderzoek doen naar liturgiewetenschap en sacramententheologie. De faculteit legt een zwaartepunt met onderwijs en onderzoek naar Zuidoost-Europa en de oosterse orthodoxie. Er is een leerstoel voor orthodoxe theologie, die door de Griek Grigoris Larentzakis wordt bezet. Hij was voorzitter van het organisatiecomité van de Tweede Europese Oecumenische Assemblée, die in 1997 te Graz plaatsvond. De faculteit is van plan om de studie van de oecumene in het algemeen te bevorderen. Vanwege de geschiedenis van het Habsburgse rijk én de nabijheid van orthodoxe en oosters-katholieke bevolkingsgroepen neemt de studie van het Christelijke Oosten in Oostenrijk een grotere plaats in dan in Nederland. Het instituut, waaraan ik ga werken, bestudeert de onderlinge relaties tussen de eredienst, de beeldende kunsten en de kerkmuziek. Die drie horen wezenlijk samen. Geloven drukt zich namelijk niet alleen uit in woorden, of riten, maar ook in kunst: van bouwkunst tot muziek, van schil-

deren tot dansen. Niet alleen de Rooms-katholieke Kerk, maar ook de oosterse en oriëntaalse orthodoxie en de reformatorische kerken komen daarbij aan bod. De oecumenische oriëntatie is wezenlijk."

Wat is de achtergrond van uw fascinatie voor het Grieks Byzantijns christendom, de liturgiewetenschap en sacramententheologie?

"Ik heb een liefde voor de Griekse taal. De moderne Griekse literatuur en muziek boeien mij zeer. Verder vind ik oecumene van groot belang: het moeizame en tevens inspirerende proces van de eenwording van de christelijke kerken, die trouwens een eenheid in verscheidenheid inhoudt. Liturgie is de rituele uitdrukking van het christelijke geloof, de viering van bevrijding, een moment van verstillings en concentratie en tevens een punt waar verschillende kunsten samenkomen. In goede liturgie ervaar ik vaak gemeenschap met de andere deelnemers en open ik mij voor waar het in het leven echt om gaat: warmte, dienst aan de naaste, het mysterie Gods, met als brandpunt het leven van Jezus Christus. In de hedendaagse westers-katholieke liturgie is de dimensie van de gemeenschap herontdekt, al valt daar nog veel werk aan te verrichten. In de orthodoxe eredienst valt de aandacht voor de hemelse liturgie en het mysterie op, maar veel orthodoxe Grieken, Russen enzovoort ervaren dat helemaal niet zo. Ze zijn orthodox omdat voor hen het Griek of Rus zijn en de orthodoxie nu eenmaal samenvallen. Omdat de liturgie in het Oudgrieks of in het

Kerkslavisch wordt gevierd, begrijpen ze vaak ook slecht wat zich in de eredienst afspeelt. Goede liturgische catechese en ook een verder 'aggiornamento' zijn wenselijk in de katholieke en de orthodoxe kerk, opdat de liturgie meer een doorleefd kernmoment in het christelijke leven wordt."

Daphne van Roosendaal

"Vele bisschoppen, priesters, theologen en monniken betogen dat er een onveranderlijke en onlosmakelijke band bestaat tussen het Griekse volk, het hellenisme of 'Griekendom' als zodanig en de orthodoxie. Het lijkt er dikwijls op dat volk, Griekendom en orthodoxie drie verschijningsvormen van een en hetzelfde wezen zijn en dat de ware orthodox Griek is, evenals omgekeerd de ware Griek orthodox. In dit verband beroepen Griekse kerkleiders en theologen er zich op dat het Nieuwe Testament in het Grieks geschreven is, dat de zeven oecumenische concilies zich van die taal bedienden, dat het Oost-Romeinse Rijk een geheel en al Grieks-christelijk rijk was, dat dankzij de orthodoxie de identiteit van het Griekse volk tijdens de Osmaanse overheersing bewaard is gebleven en dat de kerk in de opstanden tegen de Turken een beslissende rol gespeeld heeft. Ook in de huidige, 'modernistische' en 'universalistische' tijd dient de Orthodoxe Kerk de eeuwige waarden van de Griekse natie te behoeden, zo wordt gesteld."

Uit: Bert Groen, Hymne tot de vrijheid: beschouwing naar aanleiding van het Griekse volkslied. Lezing gehouden op 9 november 2001 in 's-Hertogenbosch. De lezing staat op www.oecumene.nl (onder 'lezingen') en is met drie andere lezingen opgenomen in een brochure die voor € 4,- (inclusief verzendkosten) kan worden besteld bij de Katholieke Vereniging voor Oecumene (073-6136471).

Bescherming Moeder Gods

Katholieke Oosterse Liturgievieringen Februari-maart 2003

Amsterdam (BG)

Occohofje, Nieuwe Keizersgracht 94

Borne

Chaldeeus-katholieke parochie St. Thomas Apostel (StTh), St. Stephanuskerk, Stationsstraat 1, tel. 054-6824400

Delft

Oude Delft 18

's-Gravenhage

Raamweg 42, 2596 HN

Eindhoven

Eikenburg, Aalsterweg 289

Haarlem

Janstraat 41

's-Hertogenbosch

Catharinakerk, Kruisbroederhof 4, tel.: 073-6148508

Maastricht

Kapel Huize St. Gerlach, Pater Kustersweg 24, Cadier en Keer

Nijmegen (BG)

Dobbelmanweg 1a, tel. 024-3233503

Nijmegen (NBK)

Jozefkerk, Stijn Buijsstraat

Rotterdam

Christus Koningkerk, Statenplein 1, Rotterdam - Hillegersberg

Tilburg

Klooster MSC, Bredaseweg 204, tel. 013-4672994

Utrecht (BG)

Herenstraat 6

Amsterdam: (Byzantijnse Gemeenschap)

Zondag 9 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Amsterdam: (Chaldeeuswse parochie St. Thomas)

St. Stephanus-kerk, Kamperfoelieweg 209: zie onder Borne (StTh).

Arnhem: (StTh)

Sacramentskerk, Hunsenstrat 62: zie onder Borne (StTh).

Bergen (NH): (Tilburgs Byzantijns Koor)

Zondag 8 februari, 18.30 u: Vesperviering, klooster Zusters Ursulinen.

Borne: (StTh)

In verband van de benoeming van aboena Maher Gurges in Melbourne (Australië) en in afwachting van een nieuwe Chaldeeuswse priester voor Nederland waren de tijden der diensten nog niet bekend. Gelieve te informeren: tel. 054-6824400.

Breda: (BG)

Zondag 30 maart, 12 u: Goddelijke Liturgie, in de kapel op het Begijnhof aan de Catharinastraat.

Delft: (BG)

Zondag 9 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie;

Zondag 9 maart 10 u: Goddelijke Liturgie.

Eindhoven: (BG)

Zondag 2 februari, 11 u: Goddelijke Liturgie;

Zondag 2 maart, 11 u: Goddelijke Liturgie.

's-Gravenhage: (BG)

Zaterdag 22 februari, 19 u: Vesper;

Zondag 23 februari, 10 u: Goddelijke Liturgie;

Zaterdag 22 maart, 19 u: Vesper;

Zondag 23 maart, 10 u: Goddelijke Liturgie.

Dinsdag 25 maart, Verkondiging van de Blijde Boodschap aan de H. Moeder Gods Maria, 10 u: Goddelijke Liturgie.

NB Iedere woensdag 10 u een officie (behalve 26 maart): dit kan een Urendienst en typika. 6f Goddelijke Liturgie zijn. Zie voor Byzantijnse Gemeenschappen ook hun Internet-site: www.pokrof.nl

Haarlem: (BG)
Zaterdag 8 maart, 19.30 u: Vesper en Goddelijke Liturgie.

's-Hertogenbosch: (Johannes van Damuscusgemeenschap)
Iedere zondag, 10.15 u: Goddelijke Liturgie; soms, bij afwezigheid van priester, Metten i.p.v. Goddelijke Liturgie (zie onder 'Bijzondere vieringen').

Bijzondere vieringen:

Zondag 2 februari, Ontmoeting des Heren, 10.15 u: Goddelijke Liturgie

Zondag 9 februari, Zondag van de Tollenaar en de Parizeeër, Begin van de Voorvasten - Triodion, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Zondag 16 februari, Zondag van de Verloren Zoon.

10.15 u: Goddelijke Liturgie met wijding van hypodiakonen Evert Levinson tot diaken door bisschop Michael Hrynchyszyn CSSR, Oekraïens Grieks-katholiek exarch te Parijs.

Zondag 23 februari: Zondag van het Afscheid van Vlees (Laatste dag waarop vlees gegeten wordt), 10.15 u: Mettendienst

Zondag 2 maart, Zondag van het Afscheid van Zuivel, Vergeevingszondag, 10.15 u: Goddelijke Liturgie met aansluitend Vergeevingsdienst. Op maandag 3 maart begint de oosterse Veertigdagentijd.

Zondag 9 maart: eerste Zondag van de Veertigdagentijd. Overwinning van de Orthodoxie - Verering van de Iconen, 10.15 u: Goddelijke Liturgie van Basilius de Grote met iconwijding en processie met Iconen.

Woensdag 12 maart, 19 u: Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven.

Woensdag 19 maart, 19 u: Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven.

Zondag 23 maart, Derde Zondag van de Veertigdagentijd, Verering van het Heilig en levenschenkend Kruis, 10.15 u: Goddelijke Liturgie van Basilius de Grote met Kruisverering.

Zondag 30 maart: Derde Zondag van de Veertigdagentijd, Gedachtenis van Johannes Climacus, monnik, 10.15 u: Mettendienst.

Informatie over de diensten bij mevrouw M. Corsten, tel.073-6148508

Lisse: (Utrechts Byzantijns Koor)

Zondag 16 maart, 10 u: St. Agatha-kerk, Hereweg 277.

Maastricht (Cadier en Keer): (BG)

Zondag 16 februari, 11.30 u: Goddelijke Liturgie;

Zondag 16 maart, 11.30 u: Goddelijke Liturgie.

Monster: (UBK)

Zondag 16 februari, 10 u: H. Machutus-kerk, Choorstraat 105.

Nijmegen: (BG)

Zaterdag 1 februari, 19 u: Goddelijke Liturgie;

Zaterdag 1 maart, 19 u: Goddelijke Liturgie.

Nijmegen: (Nijmeegs Byzantijns Koor)

Zaterdag 8 februari, 19 u: Goddelijke Liturgie, viering van de Eerste Zondag van de Voorvasten;

Zaterdag 8 maart, 19 u: Goddelijke Liturgie, viering van Eerste Zondag van de Vasten (Zondag van de

Orthodoxie) met iconenwijding.

Rotterdam: (BG)

Zondag 2 februari, 11u: Goddelijke Liturgie;

Zondag 2 maart, 11u: Goddelijke Liturgie.

Rotterdam: (StTh)

Kerk H. Kruisvinding, Beukendaal 6: zie onder Borne (StTh).

Tilburg: (TBK)

Zondag 23 februari, 10.15 u: Goddelijke Liturgie;

Zondag 23 maart, 10.15 u: Goddelijke Liturgie.

Utrecht: (BG)

Zondag 16 februari, 10.30 u: Goddelijke Liturgie;

Zondag 16 maart, 10.30 u: Goddelijke Liturgie;

Woensdag 26 maart, 15.30 u: Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven in de kapel van het

Ariensconvict, Catharijnesteeeg 101.

Woudenberg: (StTh)

St. Catherina-kerk, Willem de Zwijgerlaan 38: zie onder Borne (StTh).

Colofon

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord.

Redactie:

Pieter Kohnen, (hoofdredacteur), Leo van Leijns (redactiesecretaris), Daphne van Roosendaal (bureauirecteur), Claudia Bisschops, Frans van den Brand, Dolf Bruinsma, Ton Sip.

Administratie en redactiesecretariaat:

Katholieke Vereniging voor Oecumene, Walpoort 10, 5211 DK 's-Hertogenbosch, tel. 073-6136471, e-mail: secretariaat@oecumene.nl, internet: <http://www.oecumene.nl>.

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingen dienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonementsprijs is € 14,-, giro 5679145 t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch. Voor België: 001-3309231-55, Pokrof t.n.v. Jef Dewisscher, Ieperstraat 24, 02300 Turnhout, tel. 014-413927.

Lay-out en druk: Van Stiphout, Helmond.

De illustraties op de kaft:
Vóór: Pokrof-icoon (Bescherming van de H. Moeder Gods), Russisch, eind 15e eeuw.
Achter: Ontslapen van Maria, Russische icoon, zelfde periode.

POKROF

Is een uitgave van:
Katholieke vereniging voor
herwinning
afkennig en wildheid

